

Arhitectonica moralității

Prefață	5
Cuvânt înainte.....	9
Introducere	11
Problema formulelor imperativului categoric	16
Echivalența principiilor	27
Formulă sau formulare?	43
Arhitectonica rațiunii practice	47
Formula legii universale.....	62
Formula legii naturii.....	86
Formula umanității.....	110
Formula autonomiei	131
Formula regatului scopurilor	152
Structura eticii kantiene.....	173
Bibliografie	178

Problema formulelor imperativului categoric

Problema formulelor este cea mai disputată din filosofia morală a lui Kant. De multe ori, ne încurcăm dacă nu sondăm sursele unei dificultăți, motiv pentru care voi începe cu structura problemei. Cum bine subliniază Paul Guyer, comentatorii au venit cu aproape toate soluțiile posibile.⁸ Nu voi arbitra între toate acestea, ci voi propune, în schimb, o taxonomie care evidențiază două abordări: reducționism și non-reducționism. Taxonomia servește pentru a caracteriza tipul de interpretare pe care-l propun, dar mai ales pentru a evidenția spiritul în care au înțeles exegeții kantieni să rezolve puzzle-ul formulelor.

Structura problemei

Analiza problemei se concentrează în mod standard pe textul *ÎMM*, cu precădere pe secțiunea a doua. În stabilirea principiului suprem al moralității, Kant ia ca punct de plecare conceptul de imperativ categoric, după care elaborează multiple formule ale acestuia. Dacă își propune să stabilească *un* principiu suprem al moralității, de ce identifică mai multe formule și ce statut au acestea? În aceeași manieră, Kant afirmă că urmărește o formulă: „Vom cerceta mai întâi dacă nu cumva doar conceptul de imperativ categoric ne dă și formula acestuia, formulă care conține singura propoziție care poate fi un imperativ categoric” (IV:420). Dacă se urmărește imperativul categoric și formula sa, atunci de ce sunt elaborate multiple formule? Puzzle-ul constă, de fapt, într-o serie de întrebări: (i) care sunt formulele IC? (ii) care este relația dintre ele? (iii) ce funcție au?

⁸ P. Guyer, *Kant*, Routledge, 2006, p. 191.

Care sunt formulele IC?

Respect pentru oameni și cărți

Kant vorbește despre trei formule (IV:432), dar la fața locului găsim altceva. Încă din prima secțiune a *ÎMM*, putem identifica ceea ce se numește formula legii universale (FLU). Aici principiul legii universale este „eu nu trebuie niciodată să mă port decât astfel încât să pot voi de asemenea ca maxima mea să devină lege universală” (IV:402), iar în secțiunea a doua, formula „unică” a imperativului categoric este „acționează doar după acea maximă prin care poți voi totodată ca ea să devină o lege universală” (IV:421).

Ne-am fi așteptat din partea lui Kant să explice pe larg de ce FLU este unicul imperativ categoric. Brusc, însă, în paragraful următor, este introdusă o nouă formulă, numită canonic formula legii naturii (FLN): „acționează ca și cum maxima acțiunii tale ar trebui să devină prin voința ta o lege universală a naturii” (IV:421).

În continuare, analiza se concentrează pe conceptul de voință înțeles „ca o capacitate de a se determina pe sine însăși în vederea acțiunii conform reprezentării anumitor legi” (IV:427). Kant argumentează că voința ca o capacitate de auto-determinare este activă doar pe baza adoptării unui scop. Astfel, voința are nevoie de scopuri obiective pentru a realiza acțiuni necondiționate. Dar scopurile obiective sunt posibile în virtutea unui nou concept, anume cel de scop în sine. Noi acționăm după un scop în sine, atunci când facem ceva de dragul lui. În acest context, Kant elaborează formula umanității (FU): „Acționează astfel încât să folosești umanitatea, atât din persoana ta cât și din persoana oricui altcuiva, de fiecare dată totodată ca scop, niciodată numai ca mijloc” (IV:429).

Până aici au fost expuse trei formule. Dacă demonul cartezian nu ne amăgește, atunci ar urma o a patra. Kant ne spune, însă, că urmează de fapt cea de-a treia formulă, formula autonomiei (FA), care nu este expusă în aceeași manieră ca precedentele, ci sub forma unei „idei”: „a treia formulă de față a principiului, anume cea a ideii voinței oricărei ființe raționale ca voință universal-legislatoare” (IV:433). Ulterior, ideea unei voințe universal-legislatoare capătă și o variantă

imperativă: „să nu faci nici o acțiune după altă maximă decât una de așa fel încât a fi o lege universală este compatibil cu ea și deci doar astfel încât voința să se poată considera pe sine totodată ca universal legilatoare prin maxima ei” (IV:434).

Formulele nu conțin să apară. Autonomia ființelor umane „conduce la un concept foarte fructuos, atașat lui, anume acela al unui regat al scopurilor” (IV:433). Acest concept dă naștere unei noi formule, numită formula regatului scopurilor (FRS): „toate maximele din propria noastră legislație trebuie să se armonizeze între ele spre a forma un posibil regat al scopurilor, ca un regat al naturii” (IV:436). Regatul scopurilor este prezentat inițial ca o pistă fertilă pentru speculația filosofică, iar apoi ca o formulă.

Observăm, în total, cinci formule: FLU, FLN, FU, FA și FRS⁹. Dar Kant afirmă că „cele trei moduri de a reprezenta principiul moralității pe care le-am expus nu sunt în fond decât tot atâtea formule ale unei și aceleași legi” (IV:436). Care din FLU, FLN, FU, FA și FRS sunt cele trei formule și care este legea? Dacă declarativ sunt trei, de ce găsim cinci pe parcursul stabilirii principiului suprem al moralității? Câte din cele cinci sunt formule *ale* imperativului categoric?

Relația dintre formule

Remarcele lui Kant despre relația dintre formule variază, dând senzația că sunt mai degrabă tatonări teoretice, inevitabil ambigue, decât expresia unor angajamente ferme.

În primul rând, el pare să susțină o echivalență între formula umanității și formula autonomiei sau formula legii universale: „Prin urmare, principiul: acționează în raport cu orice ființă rațională (în raport cu tine însuși și cu alții) astfel încât ea să conteze în maxima ta totodată ca scop în sine *este, în fond, totuna* (i.m. E.M.) cu principiul

⁹ Expresia „formula unei voințe absolut bune” (IV:437) ar putea sugera o nouă formulă, deși nu e dezvoltată în *IMM*. În cursul de etică al lui Kant găsim o indicație a ceea ce ar putea constitui formula unei voințe absolut bune: „Acționează în așa fel încât să poți voi ca natura voinței tale să devină o regulă generală.” (XXIX:610)

de bază: acționează după o maximă care conține în sine totodată propria sa valabilitate universală pentru orice ființă rațională” (IV:438). Nu e limpede dacă „principiul de bază” desemnează principiul autonomiei sau cel al legii universale.

În al doilea rând, filosoful german schițează o relație de sinteză între trei formule, deși nu aflăm exact care sunt acestea: „una dintre ele unindu-le prin sine pe celelalte două” (IV:436). Relația este analogă celei dintre categoriile cantității din *Critica rațiunii pure*. Kant explicitează că „aici progresia are loc ca și prin categoriile unității formeii voinței (a universalității acesteia), pluralității materiei (a obiectelor, adică a scopurilor), și integralității sau totalității sistemului acestora.” (IV:436) În noua expunere a formulelor, cu scopul de a face legea morală mai intuitivă, Kant menționează FLN (unitate), FU (pluralitate) și FRS (integralitate), dar anterior sinteza pleacă de la FLU și FU pentru a da naștere FA (IV:431). Există, așadar, două posibilități. Relația dintre categoriile cantității (unitate, pluralitate, totalitate) este modelul pentru relația dintre: 1). FLN – FU – FRS; 2). FLU – FU – FA. Atunci când insistă pe relația de sinteză, Kant menționează (2), iar spre sfârșitul paragrafului, când enunță progresia dintre categorii, menționează (1). Oscilația între sinteză și progresie creează două ambiguități: (i) categoria integralității este analogă formulei autonomiei sau formulei regatului scopurilor?; (ii) categoria unității este analogă formulei legii universale sau formulei legii naturii?

În al treilea rând, putem evidenția distincția dintre principiu al moralității și modalitate de a reprezenta principiul moralității. Kant conchide „că cele trei moduri de a reprezenta principiul moralității pe care l-am expus nu sunt în fond decât tot atâtea formule ale unei și aceleași legi” (IV:436). Implicația este că doar trei formule constituie moduri de conceptualizare ale „uneia și aceleași legi”, pe când celelalte două nu sunt strâns legate de principiul moralității.

În ultimul rând, găsim indicații că ar exista o relație specială între FLU – FLN și FA – FRS. Kant introduce FLN pe baza unei analogii între universalitatea legilor morale și universalitatea legilor naturii, după care afirmă că FLU „ar putea suna” ca FLN (IV:421).

Astfel, FLN poate fi considerată o variantă modificată a FLU, deși nu știm încă dacă modificarea este semnificativă teoretic. De asemenea, Kant susține că formula autonomiei „ne conduce” la conceptul regatului scopurilor. Se pare că formula regatului scopurilor este dependentă într-o anumită măsură de elaborarea și justificarea principiului autonomiei.

Funcția formulelor

Care este funcția și statutul formulelor IC? Nici aici lucrurile nu sunt mai clare. O primă orientare se poate face după criteriul aplicabilității.

Doar formula legii naturii și formula umanității sunt aplicate pentru a deriva un cvadruplu de datorii morale: nu trebuie să ne luăm viața, nu trebuie să facem promisiuni mincinoase, trebuie să ne perfecționăm talentele, trebuie să-i ajutăm pe ceilalți (IV:421, 423, 429, 430).

Deși nu este utilizată în secțiunea a doua a *ÎMM* în aceeași manieră ca precedentele, formula legii universale este aplicată de Kant în prima secțiune a *ÎMM* pentru a evalua doar un singur caz, cel al stabilirii dacă maxima promisiunii mincinoase este conformă cu datoria (IV:403).

Derivarea datoriiilor lipsește în cazul formulei autonomiei, dar Kant precizează că nota discordantă nu ține de natura specifică a formulei în cauză: „Pot fi scutit aici de a prezenta exemple pentru elucidarea acestui principiu, căci cele care au elucidat mai devreme imperativul categoric și formula sa pot servi și aici aceluiași scop.” (IV:432, n21) Explicația indică o aplicabilitate a FA asemănătoare cu FLN și FU, numai că din motive de economie a textului derivarea efectivă a datoriiilor poate lipsi.

Aplicațiile lipsesc și în cazul formulei regatului scopurilor. Kant oferă, însă, o variantă imperativă care prescrie că „toate maximele din propria noastră legislație trebuie să se armonizeze între ele” (IV:436). Forma imperativă sugerează că FRS este aplicabilă la evaluarea maxi-

melor acțiunii. Ea pare să ceară cel puțin o coerență a principiilor pe baza cărora trebuie să acționăm tot timpul.

Putem spune, așadar, că *İMM* sugerează aplicabilitatea *prima facie* a tuturor formulelor, chiar dacă lipsesc ilustrările în unele cazuri.

Un alt criteriu ar fi tipul de aplicare. Kant distinge între aplicarea standard și aplicarea intuitivă a unei formule: „Dar în judecarea morală am face mai bine dacă am proceda întotdeauna după metoda strictă și dacă am pune la bază formula universală a imperativului categoric: acționează după maxima care se poate transforma ea însăși totodată în lege universală. Însă dacă vrem totodată să procurăm acces legii morale, este foarte folositor să trecem una și aceeași acțiune prin cele trei concepte menționate și, în acest fel, s-o aducem, pe cât posibil, mai aproape de intuiție” (IV:436, 437). Formula legii universale reprezintă aplicarea standard, pe când FLN, FU și FRS au rolul de a procura „acces legii morale”. Kant recomandă aplicarea „metodei stricte” pentru a ne asigura împotriva greșelilor de judecare, cu mențiunea că dacă dorim o înlesnire a aplicării legii morale, atunci „este foarte folositor” să apelăm la concepte mai intuitive.

Spre sfârșitul secțiunii a doua din *İMM*, Kant susține că fiecare maximă are o formă, o materie și o determinare completă, astfel încât FLN reprezintă forma universală a unei maxime, FU reprezintă materia unei maxime și FRS reprezintă determinarea completă a totalității maximelor spre a forma un posibil regat al scopurilor. Din această clasificare ar putea decurge funcția fiecărei formule: FLN este un principiu formal, FU este un principiu material, FRS este un principiu de determinare completă. O asemenea sugestie trebuie să țină cont, însă, de faptul că atât FLU, cât și FA sunt principii formale pentru Kant.

Tipuri de abordări

Există două tipuri de soluții la problema formulelor IC: abordarea reducționistă și abordarea non-reducționistă. Aceste abordări trebuie

văzute în termeni de tendințe pentru a surprinde dinamica și varietatea interpretărilor propuse, nu ca niște casete bine delimitate.

Abordarea reducționistă se caracterizează prin tendința de a reduce una sau mai multe formule la una de bază, considerată fundamentală. În cadrul abordării reducționiste, unele soluții tind spre un reducționism tare, *i.e.* reducerea tuturor celelalte formule la una singură, iar altele tind spre un reducționism slab, *i.e.* reducerea unor formule la altele. Între cei doi poli, există pași intermediari în funcție de gradul de independență acordat diverselor formule. De exemplu, teza echivalenței între FLU, FU și FA este la polul reducționismului tare, pe când teza echivalenței între FLU și FLN este la polul reducționismului slab.

Abordarea non-reducționistă se caracterizează prin tendința de a acorda fiecărei formule un statut non-derivativ. De asemenea, în cadrul abordării non-reducționiste, există doi poli spre care soluțiile se aproprie mai mult sau mai puțin. Non-reducționismul tare atribuie fiecărei formule un statut independent, pe când non-reducționismul slab acceptă faptul că cel puțin o formulă, deși are o trăsătură specifică, nu deține o importanță teoretică semnificativă care s-o diferențieze de celelalte.¹⁰ De exemplu, teza că există cinci formule non-derivative reprezintă non-reducționismul tare (care într-o formă exagerată duce la ceea ce numesc inflaționism), iar interpretarea că FLN este, totuși, reductibilă la FLU și că toate celelalte formule sunt independente ilustrează non-reducționismul slab.

Abordarea reducționistă

Soluțiile reducționiste sunt extrem de variate, dar ele se concentrează pe trei mari direcții. În funcție de accentele lui Kant, formula legii universale, formula umanității sau formula autonomiei este văzută drept unicul principiu non-derivativ. Alții susțin că formulele sunt fie logic echivalente, fie extensional echivalente. Ceea ce motivează reducționismul sunt pretensele afirmații ale lui Kant că fiecare formulă

¹⁰ Aici non-reducționismul slab poate deveni indistinct de reducționismul slab.

unește în sine pe celelalte și încercarea de a respinge obiecția hegeliană că formalismul eticii lui Kant este incapabil să genereze conținutul moralității.

Paul Guyer susține că toate celelalte formule sunt derivabile din formula umanității.¹¹ Demersul său nu este motivat de dovezi textuale, ci de problemele filosofice cu care se confruntă FLU, FLN, FA atunci când sunt aplicate pentru a deriva datorii morale. Guyer își propune să arate că sursa unică a moralității este ideea ființei umane ca scop în sine. Dacă reușim să demonstrăm că toate celelalte formule sunt derivabile dintr-o idee normativă substanțială, cum este cea a respectului față de demnitatea ființei umane, atunci putem evita obiecția formalismului gol. După ce expune FLU, FLN și FU, Kant afirmă că „de aici rezultă acum cel de-al treilea principiu practic al voinței, ca supremă condiție a armoniei acesteia cu rațiunea practică universală, ideea voinței oricărei ființe raționale ca voință universal legislatoare” (IV:431). Guyer vede aici o teză reducționistă conform căreia FA este derivabilă din FLU și FU. Dar dacă FLU este reducibilă la FU, atunci și FA „rezultă” numai din FU.

Alții cred că FU este derivabilă din FA. Oliver Sensen face o investigație textuală a *ÎMM* și încearcă să demonstreze că atribuirea statutului de scop în sine unei ființe umane depinde de formula autonomiei.¹² Dacă FA conține temeiul respectului pentru ființa umană, atunci FU este derivabilă din FA. De asemenea, dacă FA conține cerința universalității prin ideea de voință auto-legislatoare, atunci FLU este și ea derivabilă din FA. Pentru Guyer toate formulele se reduc la FU, iar pentru Sensen se reduc la FA.

Soluția reducționistă cea mai răspândită este echivalența formulelor. Adepții echivalenței intensionale, apropiindu-se de reducționismul tare, susțin că formulele sunt logic echivalente, sau cel puțin parțial echivalente. În ciuda diferitelor modalități „de a reprezenta

¹¹ P. Guyer, *op. cit.*, pp. 209-220.

¹² O. Sensen, „Dignity and the formula of humanity”, în J. Timmermann (ed.), *Kant's Groundwork of the Metaphysics of Morals: A Critical Guide*, Cambridge University Press, 2009.